

УДК 159.923.+616.89-008.444.7

doi: <https://doi.org/10.33270/03202601.31>

**Лісовенко А. Ф.** – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри соціології та психології Національного університету «Одеська юридична академія», м. Одеса  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1794-270X>;

**Долінська Л. В.** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціології та психології Національного університету «Одеська юридична академія», викладач вищої категорії Одеського коледжу комп'ютерних технологій Одеського державного екологічного університету, м. Одеса  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8763-1977>

## Специфіка ворожості й агресивності осіб, схильних до переживання заздрощів за різним типом

*Агресивна поведінка людини, протиправна зокрема, характеризується складним психологічним процесом, у якому задіяні всі компоненти особистості. Дослідницький інтерес зумовлений необхідністю повнішого розуміння заздрощів як гіпотетично можливого мотиву злочинів агресивної спрямованості. Метою дослідження є аналіз взаємозв'язку показників заздрисності з показниками агресивності й ворожості особистості, а також виявлення типових видів агресії в осіб, схильних до переживання заздрощів за різним типом. Методологія. У науковому дослідженні використано комплекс методів, що охоплює: теоретичні (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та інтерпретація літературних джерел і теоретичних підходів з обраної проблематики); емпіричні методи (спостереження, опитування, тестування); математико-статистичні методи. Для обробки емпіричних даних застосовували метод кількісного (кореляційний аналіз, порівняння середніх значень за t-критерієм Стьюдента, з використанням комп'ютерної програми статистичної обробки даних SPSS 17.0 for Windows) та якісного аналізу (метод «асів» і «профілів»). Методичне забезпечення психодіагностичного дослідження здійснювали за допомогою таких методик: 1. Оригінальний тест-опитувальник «Диференціальна діагностика схильності особистості до заздрощів» (ДІЗА) й опитувальник «Соціальні настанови особистості відносно заздрощів» О. П. Саннікової, А. Ф. Лісовенко; 2. «Методика діагностики ворожості» (за шкалою Кука–Медлей); 3. «Опитувальник агресивності» Басса–Дарки. Наукова новизна. У науковому дослідженні: 1) уточнено зміст понять «заздрість», «агресивність», «ворожість» і запропоновано авторське визначення поняття «заздрисність»; 2) теоретично обґрунтовано й емпірично підтверджено взаємозв'язок показників заздрисності з показниками агресивності й ворожості особистості; 3) емпірично виявлено типові види агресії в осіб, схильних до переживання заздрощів за різним типом. Висновки. Заздрисність (схильність до переживання почуття заздрощів) відповідно до авторської позиції визначено як складну багаторівневу властивість особи, що виявляється в постійному порівнянні себе з іншими людьми (чи уявним «еталоном») не на свою користь, у суб'єктивному відчутті зниження самоцінності, пристрасному бажанні заволодіти перевагами об'єкта порівняння за неможливості отримати чи набути бажане, що супроводжується специфічними виявами (емоційними, когнітивними, поведінковими, контролью-регулятивними, мотиваційними, установчими тощо). Отримані значущі кореляційні взаємозв'язки додатного знака між показниками заздрисності та майже всіма показниками ворожості й агресивності. Проаналізовано профілі ворожості й агресивності в групах досліджуваних із різним типом переживання заздрощів, на підставі чого надано «психологічні портрети» особистостей зі схильністю до переживання заздрощів за різним типом (емоційним, когнітивним, поведінковим і контролью-регулятивним). Доведено, що заздрощі можуть по-різному впливати на специфіку ворожості й агресивності особистості. Перспективним напрямом дослідження є вивчення рівня та специфіки заздрощів у засуджених за злочини з агресивною спрямованістю.*

**Ключові слова:** заздрість; заздрисність; ворожість; агресивність; цинізм; негативізм; особистість; індивідуально-психологічні особливості.

### Вступ

У сучасному світі поряд з поширенням різних психічних захворювань посилюється вороже ставлення й агресивність поведінки як серед зрілих особистостей, так і серед дітей та підлітків. Водночас дедалі частіше серед рис особистості, що загострені в сучасному суспільстві, психологи виявляють заздрисність. Загальновідомо, що мотивами здійснення злочинних дій можуть виявитися такі почуття: невдоволеність, гнів, зловтіха, злість, заздрість, досада, ревнощі, помста тощо. Саме розрядка

інтенсивних негативних емоцій (образи, заздрощів, ревнощів, роздратування, відчаю тощо) і відповідних психічних станів може бути мотивом агресивних злочинів.

На думку П. Куттера, заздрість може провокувати кримінальну поведінку (Kutter, 1998, р. 74). П. Іганські серед причин учинення злочинів на підґрунті ненависті згадує і про заздрість (Iganski, 2012, р. 11). Тож, у науковій літературі зазначено, що заздрість є однією з характеристик, що супроводжує чи провокує кримінальну поведінку, однак психологічний

аспект цієї проблеми залишається недостатньо вивченим. Отже, дослідницький інтерес до вивчення агресивної та ворожої поведінки заздрісних особистостей зумовлений її тісним взаємозв'язком з високим ризиком учинення суспільно небезпечних дій. У цьому контексті можна згадати, що основним мотивом убивства Кеннеді, за версією слідства, була заздрість убивці до його багатства й успіху. У житті й побуті знайдеться чимало прикладів агресивно-ворожих злочинів, заподіяних людям із заздрощів, що зумовлює практичний запит цього дослідження.

### **Мета і завдання дослідження**

Метою дослідження є аналіз взаємозв'язку показників заздрісності з показниками агресивності й ворожості особистості, а також виявлення типових видів агресії в осіб, схильних до переживання заздрощів за різним типом. Завданнями дослідження є: 1) уточнити зміст понять «заздрість», «заздрісність», «агресивність», «ворожість»; 2) теоретично обґрунтувати й емпірично дослідити взаємозв'язок показників заздрісності з показниками агресивності й ворожості особистості; 3) емпірично виявити типові види агресії в осіб, схильних до переживання заздрощів за різним типом.

### **Виклад основного матеріалу**

Інтерес дослідників до проблеми психології заздрощів останніми десятиліттями значно посилюється, про що свідчить низка робіт, опублікованих як вітчизняними, так й іноземними авторами (Л. С. Архангельська, Т. В. Бескова, О. Р. Бондаренко, Н. В. Дмитрієва, В. А. Лабунська, К. К. Муздибаєв, П. Куттер, У. Лукан, Р. М. Шаміонов, Г. Шек та ін.). У словникових та інших джерелах є інтерпретація заздрості на рівні переживань, емоцій, почуттів, установок тощо. Водночас залежно від наукових підходів дослідників заздрість розглядали як: неприязне, вороже ставлення, агресивне прагнення, особливу форму тривоги, особливу форму фрустрації, захисну реакцію, вияв мотивації досягнення тощо. Заздрість часто маскують, не усвідомлюють і заперечують, тому цей феномен складно піддається інтелектуальному та науково-психологічному аналізу.

Побутує думка, що базові характеристики заздрощів завжди супроводжуються низкою негативних переживань, які втілюються в такому ставленні до іншого, як: ненависть, ворожість, агресивність, «нестерпне» захоплення його перевагами. Так, згідно з позицією К. Муздибаєва, заздрість – це неприязно-вороже почуття, що виникає, коли індивід не має того, чим володіє інша людина, і пристрасно бажає мати цей предмет (якість, досягнення, успіх) або бажає

позбавити об'єкта заздрості іншу людину (Muzdybaev, 1997; Muzdybaev, 2002).

За одним із визначень заздрість трактується як ставлення до іншої людини, зумовлене суб'єктивною оцінкою її переваги в значущих сферах, яке супроводжується комплексом негативних емоцій, зниженням самооцінки й бажанням прямо чи опосередковано нівелювати цю перевагу (Beskova, 2012). Крім того, заздрість часто виникає за неможливості реалізувати свою потребу, наприклад, у любові, владі, визнанні, прагненні до самореалізації тощо.

Заздрісність (схильність до переживання почуття заздрощів), відповідно до авторської позиції, визначено як складну багаторівневу властивість особистості, яка виявляється в постійному порівнянні себе з іншими людьми (чи уявним «еталоном») не на свою користь, у суб'єктивному відчутті зниження самоцінності, пристрасному бажанні заволодіти перевагами об'єкта порівняння за неможливості отримати чи набути бажане, що супроводжується специфічними виявами (емоційними, когнітивними, поведінковими, контрольно-регулятивними, мотиваційними, установчими).

У процесі теоретичного дослідження заздрості виявлено різноманіття можливих поведінкових реакцій у стані заздрості, часто протилежних за змістом (активні й пасивні) та спрямованістю (на себе та інших). Аналіз наукових джерел і наші попередні дослідження засвідчили, що заздрощі можуть супроводжуватися досить суперечливими виявами, а саме: з одного боку – конкуренцією, ворожнечею, агресією, злобою, жорстокістю, зловтіхою, а з іншого – байдужістю, відстороненням, зневірою, апатією, депресією та відчаєм. Одним із виявів заздрісної ворожості може бути не тільки завдання шкоди, а й дискредитація, приниження гідності та переваг об'єкта заздрості. Останнє можуть здійснювати різними способами: штучне зміщення сфери порівняння, перенесення акцентів з головних тем на другорядні, навмисна похвала менш гідної людини, замовчування або ігнорування досягнень конкурента, необґрунтована критика суперника (його знецінення), іронія, сарказм, плітки, наклепи, інтриги тощо.

Протягом тривалого часу ворожість не відокремлювали від агресивності, у зв'язку з чим було неможливим її самостійне вивчення. Дослідник А. Г. Бусс був першим, хто відокремив поняття «ворожість» від агресивності. Ворожість він тлумачив як тривале стійке негативне ставлення до інших людей, предметів і явищ; ворожість відповідала когнітивному компоненту психіки, а гнів – емоційному, агресія – поведінковому (Buss, 1961).

Поняття «ворожість» має кілька визначень: інтенсивна і тривала неприязнь, за якої

агресивне ставлення до кого-небудь виявляється як активно й відкрито, так і приховано; бажання, спонукання заподіяти шкоду кому-небудь, кого сприймають як «ворога»; якість особистості індивіда сприймати людей, що нейтрально або доброзичливо до нього налаштовані, своїми особистими ворогами, особами, що представляють безпосередню загрозу власній безпеці при відсутності об'єктивних на це підстав або в силу колишнього негативного досвіду спілкування з такими людьми (Znмигов, 2010). Високий рівень ворожості описано як схильність людини приписувати іншим об'єктам і явищам негативні риси, тобто наявна упередженість сприйняття нових об'єктів (Епиколопов, 2000). У цьому процесі суттєву роль відіграють такі характеристики, як: агресивність, недовіра, підозрілість, негативізм, недоброзичливість тощо.

Агресивну поведінку у психології її розглядають з позицій різних методологічних підходів, кожний з яких відрізняється власним баченням сутності й витоків агресії. Так, агресію як вияв спонукання розглядають у межах адаптивного підходу; агресію як набуту соціальну поведінку – у біхевіоризмі; агресію як інстинкт і як вияв потягу до смерті – у психоаналізі. У теорії соціального навчання та фрустраційній теорії агресія має зовнішню детермінацію. Етологічний і психодинамічний підходи описують внутрішню детермінацію агресії.

Визначення поняття «агресія» автори часто пов'язують із поняттям «шкоди». Наприклад, Л. М. Семенюк тлумачить агресивну поведінку як «цілеспрямовано руйнівну поведінку, що суперечить правилам і нормам існування людей у соціумі, що завдає шкоди живим або неживим об'єктам нападу, що заподіює фізичну шкоду індивідам і (або) викликає в них психічний дискомфорт» (Semeniuk, 2003).

На думку деяких дослідників, яку ми поділяємо, поняття «шкода» обмежує сферу дослідження агресії, оскільки залишає за її межами такі психологічні явища, як різні форми аутоагресії, мазохізм тощо, де шкода може бути спрямована на агресора більшою мірою, ніж на жертву.

Водночас С. Н. Еніколопов вважає, що мета агресивної поведінки психологічно полягає в пошуках розрядки спричиненої стресом внутрішньої психічної напруженості. Агресія може бути однією із форм захисту «Я» і становити основний спосіб розв'язання проблем, пов'язаних із контролем і збереженням нестійкого почуття

власної цінності. На нашу думку, у цьому ракурсі агресивна поведінка має безпосередній зв'язок із заздрісністю.

Агресія може бути фрустраційною (агресивність від соціального порівняння та проти тих, хто перешкоджає досягненню значущих цілей), імпульсивною та афективною. Агресивність – властивість особистості, що полягає в готовності й перевазі використання насильницьких засобів для реалізації своєї мети. Вона може виявлятися в невинуватій ворожості, злостивості, жорстокості, негативізмі. Агресивні вияви можуть бути: засобом досягнення певної мети, способом психологічної розрядки, заміщення заблокованої потреби, самоціллю, засобом задоволення потреби в самореалізації та самоствердженні (Cheverikina, & Fatina, 2017, p. 32).

Отже, у понятті «агресія» поєднуються різні за формою та результатами акти поведінки – від злих жартів, пліток, ворожих фантазій до бандитизму й убивств. «Ворожість» – це вужчий за спрямованістю стан, що завжди має визначений об'єкт. Часто ворожість й агресивність поєднуються, нерідко люди можуть перебувати у ворожих стосунках, але агресивності не виявляти.

Теоретично заздрісність пов'язують із ворожим ставленням й агресивними діями щодо об'єкта заздрісності. Це теоретичне положення було перевірено емпірично. Дослідження проводили на базі Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (м. Одеса). У ньому брали участь студенти першого курсу денної форми навчання за різними спеціалізаціями, а також слухачі факультету післядипломної освіти відділення перепідготовки кадрів зі спеціальності «Психологія». Вік досліджуваних – від 17 до 45 років; загальна кількість – 253 особи.

Методичне забезпечення психодіагностичного дослідження здійснювали за допомогою таких методик: 1) оригінальний тест-опитувальник «Диференціальна діагностика схильності особистості до заздрісності» (ДІЗА) й опитувальник «Соціальні настанови особистості відносно заздрісності» О. П. Саннікової, А. Ф. Лісовенко (Sannikova, & Lisovenko, 2016); 2) методика діагностики ворожості (за шкалою Кука–Медлей) (Fetiskin, Kozlov, & Manuylov, 2002); 3) опитувальник агресивності Басса–Дарки (Semeniuk, 2003, p. 26-32). Спершу розглянемо кореляції (табл. 1).

Таблиця 1

**Значущі коефіцієнти кореляцій між показниками ворожості, копінг-стратегій та схильності до переживання заздрощів**

Показники			Показники заздрисності						
			ZNst	ZEm	ZKg	ZPv	ZMt	ZKR	ZZag
Ворожість	1	VCn	370	326	376	167	313		354
	2	VAg	177	232	200	143	267		236
	3	VVr	283	365	364	276	316	218	397
Агресивність	1	Fiz	201	364	284	447	256	226	334
	2	Ver	391	421	228	356	259	262	282
	3	Npr	220	164	425	264	267		364
	4	Ngт	263	200	364	156	183	164	231
	5	Rzd	251	411	275	364	125	224	164
	6	Pdz	357	396	463	311	306	191	401
	7	Obr	164	183	430	151	322		210
	8	Prv	200	133	364	125	244		236
	9	Vrz	264	425	467	301	414	259	417
	10	Agr	331	412	228	356	259	223	403

Примітка: Тут і далі: 1) нулі й коми опущено; 2) позначення \* –  $\rho < 0,05$ ; \*\* –  $\rho < 0,01$ ; 3) показники *ворожості*: VCn – цинізм, VAg – агресія, VVr – ворожість; 4) показники *агресивності*: Fiz – фізична агресія, Ver – вербальна агресія, Npr – непрямая агресія, Ngт – негативізм, Rzd – роздратування, Pdz – підозрілість, Obr – образа, Prv – почуття провини, Vrz – ворожість, Agr – агресивність.

Аналіз табличних даних засвідчує про наявність виключно додатних значущих зв'язків між показниками заздрисності й ворожості, переважно на 1 % рівні. Відповідно до отриманих корелятив, установчий (ZUst) і когнітивний (ZKg) показники заздрисності найбільше пов'язані із цинізмом; емоційні (ZEm), мотиваційні (ZMt) та поведінкові (ZPv) вияви заздрощів – з ворожістю; крім того, саме мотиваційний показник заздрощів виявив найзначущий зв'язок з агресивністю (бажання того, що є в іншого, сприяє агресії до того, хто має бажане). Відсутність контролю та регуляції заздрощів (ZKR – зворотна шкала) взаємопов'язана з ворожістю. Цей розклад кореляцій засвідчує схильність заздрисних осіб упереджено сприймати та приписувати іншим об'єктам і явищам негативні якості. Тому констатуємо, що заздрисність з усіма її показниками (окрім ZKR) справді супроводжується цинічним, агресивним і ворожим ставленням до інших.

Проаналізуємо взаємозв'язки заздрощів з типами агресії. Аналіз кореляцій за табл. 1 вказує на присутність додатних значущих зв'язків між показниками заздрисності й агресивності (на 1 % і 5 % рівні). Так, усі показники схильності до заздрощів виявили додатні взаємозв'язки переважно на 1 % рівні з такими видами агресії, як: фізична агресія, вербальна агресія, непрямая агресія, негативізм, роздратування, підозрілість, образа, почуття провини, ворожість, агресивність. Цікаво, що відповідно до кореляцій емоційні (ZEm)

вияви заздрощів найбільше пов'язані з вербальною та фізичною агресією, роздратуванням, ворожістю, агресивністю; когнітивні (ZKg) вияви заздрисності найбільше пов'язані з підозрілістю, непрямую агресією, негативізмом, образою, почуттям провини, ворожістю; поведінкові (ZPv) вияви заздрощів – із фізичною, ніж вербальною агресією та роздратуванням. Свідомий контроль і регуляція заздрощів (ZKR – зворотна шкала) пов'язані зі зниженням фізичної та вербальної агресії, зниженням роздратування, низькими ворожими й агресивними виявами.

Результати кількісного аналізу дають змогу перейти до якісного аналізу. На підставі даних, отриманих із застосуванням оригінальних методик, з обраного контингенту досліджуваних (253 особи) із застосуванням методу «асів» (Sannikova, 1995) було виокремлено 4 групи з домінуванням одного з якісних показників заздрисності: емоційного (гр. ZEm max, n=33), когнітивного (гр. ZKg max, n=35), поведінкового (гр. ZPv max, n=32), контроль-регулятивного (гр. ZKR max, n=35). Для вивчення індивідуальних особливостей ворожості й агресивності осіб у кожній із виокремлених груп було використано метод «профілів» (Sannikova, 1995). На рис. 1 надано профілі показників ворожості й агресивності груп осіб з високим рівнем схильності до переживання заздрощів за емоційним (гр. ZEm max), когнітивним (гр. ZKg max), поведінковим (гр. ZPv max) і контроль-регулятивним (ZKR max) типом.

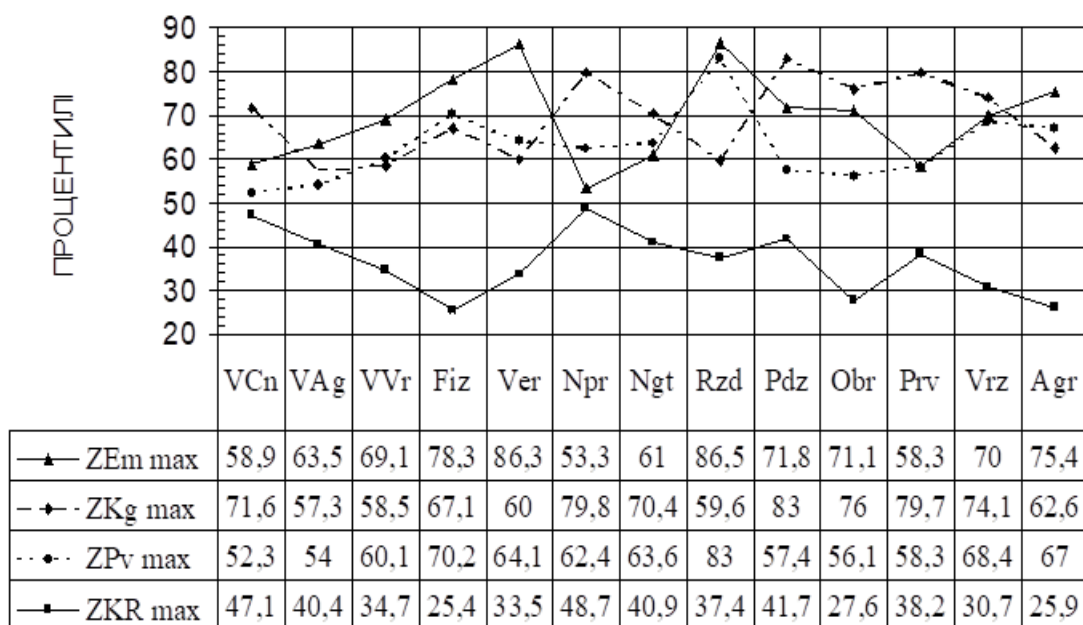


Рис. 1. Профілі показників ворожості (за шкалою Кука–Медлей) та агресивності (за методикою Басса–Дарки) груп досліджуваних груп осіб, що розрізняються за типом схильності до переживання почуття заздрощів

Аналіз профілів ворожості означених груп (рис. 1) з опорою на ранжування показників (Sannikova, 1995) та опис змісту шкал за відповідною методикою (Fetiskin, Kozlov, & Manuylov, 2002, р. 57-59.) надав можливість виокремити особливості представників кожної групи.

Особистості зі схильністю заздрити *емоційно* (гр. ZEm max) характеризуються найбільшою ворожістю (VVr+), тобто високою готовністю виражати вербально або невербально негативні оцінки іншим людям, демонструючи неприязнь щодо них. Це може виявлятися в необґрунтованій критиці суперників, іронії, сарказмі, чорному гуморі, зловтішанні та приниженні тих, хто має певні переваги в значущих сферах. Цій групі осіб властива підвищена агресія (VAg+), що втілюється як готовність до агресивних дій у різних ситуаціях: готовність заподіяти шкоду іншій особі (як фізичну, матеріальну, так і моральну), прагнення до соціального домінування, контролю за діями та переконаннями інших тощо. Агресія може виявлятися також у роздратуванні, гнівливості, неприязні, озлобленості, ненависті, спрямованій на конкретну, успішнішу в значущій сфері особу. Як породження конкурентного почуття агресія заздрості втілюється в прагненні зруйнувати перевагу іншого (привласнити, відібрати або знищити), що обґрунтовується як усунення несправедливості. Отриманий результат узгоджується з думкою К. К. Муздибаєва, що заздрість – це конкурентне почуття, орієнтоване

на володіння і домінування (Muzdybaev, 1997, р. 3-12).

Особи, які схильні заздрити *мисленнєво* (гр. ZKg max), тобто подумки, характеризуються найбільшою схильністю до цинізму (VCn+), котрий може виявлятися (за визначенням В. А. Жмурова) як певний ступінь жорстокої байдужості, зневіри, скептицизму, грубої відвертості, знецінення або презирливого ставлення до загальнолюдських цінностей (ZNmurov, 2010); рівень ворожості в цих осіб трохи вищий від середнього (VVr+). Тому заздрощі в них будуть виявлятися швидше у вигляді прихованої ворожості, ніж у вигляді прямого конфлікту чи ворожнечі. Це може набирати форм ігнорування, пасивної байдужості, знецінення досягнень і замовчування найцінніших переваг суперника, ефекту «зеленого винограду» («усе, що вище за мої можливості, не варте моєї гідності»), надмірної похвали менш гідної людини, зміщення сфери порівнянь, недовірливо-скептичного ставлення, надмірної прискіпливості, пліток, наклепів безнадійної зневіри в себе та інших тощо. Заздрісно-ворожий цинізм може також виявлятися в несправедливому засудженні, надмірній критиці інших, відсутності вдячності й нездатності пробачати навіть незначні помилки інших. Це може бути пов'язано з «каузальним оманом», коли людина, що має переваги, сприймається тим, хто заздрить, як причина його

невдач, безсилля та приниженого становища (Muzdybaev, 1997, p. 6-7).

Група осіб зі схильністю виражати заздрість у *поведінці* (гр. ZPv max) характеризується підвищеним рівнем ворожості (VVr+) і вищим від середнього рівнем цинізму (VCn+) й агресії (VAg+). Це означає, що ворожі наміри та дії в них наявні, проте вони виявляються не дуже агресивними чи цинічними. Це гіпотетично можна пояснити тим, що особам зі схильністю до поведінкового типу переживання заздрощів, на відміну від емоційного та когнітивного типів, не притаманна емоційна чи мисленнева фіксація на невідповідності бажаного з дійсним, адже вони «проживають» свої заздрощі, дієво перетворюючи своє життя, пристосовуючи свою поведінку до соціальних реалій. Це виявляється в «копіюванні» значущих авторитетів і, можливо, бажанні бути тим, ким не є насправді. Цей тип заздрощів можна описати думкою В. О. Лабунської, що суб'єкт заздрощів не просто фокусує увагу на об'єкті заздрості, а починає перетворювати своє життя відповідно, і якщо таке завдання стає для нього непосильним, то заздрісник переходить до характерних для нього дій (отримати обманним шляхом, зруйнувати те, що йому не належить), перетворюючи, як він думає, своє буття (Labunskaja, 2005, p. 120-137). Це може супроводжуватися спробами отримати бажані переваги в будь-який спосіб: інтригами, шахрайством, авантюрними діями тощо.

Особистостям з *контролем і регуляцією* переживання заздрощів (гр. ZKR max) притаманна найменша ворожість (VVr-), знижений цинізм та агресія (VCn-, VAg-). Це характеризує їх як доброзичливих, чуйних і дружніх осіб, котрі не схильні до вираження негативних оцінок, заподіяння шкоди іншим людям, відкритої чи прихованої ворожості. Пояснити це можна тим, що ці особи усвідомлюють свої недоліки й переваги, тому вони достатньо терпимі до недоліків і переваг інших.

Аналіз *профілів агресивності* означених груп (рис. 1) з опорою на ранжування показників й опис змісту шкал за відповідною методикою (Semeniuk, 2003, p. 26-32) дає підстави виокремити деякі особливості представників кожної групи.

Особистості зі схильністю заздрити *емоційно* (гр. ZEm max) характеризуються: 1) найвищим рівнем вербальної агресії (Ver+), що виявляється вираженням негативних почуттів через крик і сварки зі словесними погрозами, прокльонами, лайками; 2) схильністю до роздратування (Rzd+), тобто готовністю до вияву за найменшого збудження запальності, різкості, грубості (Chviakin, 2014); 3) високим рівнем фізичної агресії (Fiz+), тобто схильні «нападати» та використовувати фізичну силу проти інших осіб;

4) високим рівнем загальної агресивності (Agr+). Агресія в заздрісних осіб може виявлятися в роздратуванні, гнівливості, неприязні, озлобленості, ненависті, спрямованій на конкретну, успішнішу в значущій сфері особу.

Особистості, які схильні заздрити *мисленнєво* (гр. ZKg max), характеризуються: 1) підозрілістю (Pdз+), що виявляється як недовіра й обережність у спілкуванні, переконання, що інші люди мають намір заподіяти шкоду; 2) непрямую агресією (Npr+), що виявляється в діях, спрямованих як на конкретну людину (плітки, злобні жарти), так і ні на кого не спрямовані вибухи люті (крик, тупання ногами, биття кулаками по столу тощо); 3) почуттям провини (Prv+), що може переходити до самозвинувачення, – це стримує вияви соціально несхвальної поведінки, але створює додаткове внутрішнє напруження, з можливістю афективної розрядки; 4) образливістю (Obr+) та, можливо, ненавистю до інших, обумовлені почуттям гніву на весь світ за справжні або надумані страждання (Chviakin, 2014). Усе це є свідченням підвищеної загальної ворожості (Vrз+) та неприязні щодо інших. Таке ставлення може бути зумовлене власним безсиллям і неспроможністю в чомусь або «каузальним оманом», коли людина, що має переваги, сприймається тим, хто заздрить, як причина його невдач, безсилля і приниженого становища (Muzdybaev, 1997, p. 6-7).

Група осіб зі схильністю виражати заздрість у *поведінці* (гр. ZPv max) характеризується: 1) схильністю до роздратування (Rzd+), запальності, різкості, грубості; 2) високим рівнем фізичної агресії (Fiz+), схильністю використовувати фізичну силу проти інших осіб; 3) високим рівнем загальної агресивності (Agr+). Як конкурентне почуття агресія заздрості втілюється в прагненні зруйнувати перевагу іншого (відібрати або знищити), що обґрунтовується як усунення несправедливості; 4) підвищеним рівнем загальної ворожості (Vrз+), що може виявлятися як висока готовність виражати вербально або невербально негативні оцінки іншим людям, схильність принижувати інших задля «підвищення» власної самооцінки.

Особистостям з *контролем і регуляцією* переживання заздрощів (гр. ZKR max) притаманне: 1) значне зниження загальної агресивності (Agr-); 2) низька образливість (Obr-); 3) низький рівень загальної ворожості (Vrз-). Це засвідчують отримані дані за попередньою методикою.

Відмінності між виокремленими групами за обома розглянутими методиками було перевірено статистично за допомогою t-критерію Стьюдента, і більшість із них виявилася значущими. Тому констатуємо підтвердження гіпотези про зв'язок різних типів переживання почуття заздрощів з різними показниками ворожості й агресивності.

### Наукова новизна

У науковому дослідженні: 1) уточнено зміст понять «заздрість», «агресивність», «ворожість» і запропоновано авторське визначення поняття «заздрісність»; 2) теоретично обґрунтовано й емпірично підтверджено взаємозв'язок показників заздрісності з показниками агресивності й ворожості особистості; 3) емпірично виявлено типові види агресії в осіб, схильних до переживання заздрощів за різним типом.

### Висновки

1. Заздрісність (схильність до переживання почуття заздрощів) відповідно до авторської позиції визначено як складну багаторівневу властивість особистості, що виявляється в постійному порівнянні себе з іншими людьми (чи уявним «еталоном») не на свою користь, у суб'єктивному відчутті зниження самоцінності, пристрасному бажанні заволодіти перевагами об'єкта порівняння за неможливості отримати чи набути бажане, що супроводжується специфічними виявами (емоційними, когнітивними, поведінковими, контролью-регулятивними, мотиваційними, установчими тощо).

2. Для пошуку співвідношення показників схильності до заздрощів з показниками ворожості й агресивності було застосовано: оригінальну методику «Диференціальна діагностика схильності особистості до заздрощів» (ДІЗА) з опитувальником «Соціальні настанови особистості відносно заздрощів» О. П. Саннікової, А. Ф. Лісовенко; «Методику діагностики ворожості» (за шкалою Кука–Медлей); «Опитувальник агресивності» Басса–Дарки.

3. Отримано значущі кореляційні взаємозв'язки додатного знаку між показниками заздрісності та майже всіма показниками ворожості й агресивності. Проаналізовано профілі ворожості й агресивності в групах досліджуваних з різним типом переживання заздрощів, на підставі чого сформовано «психологічні портрети» особистостей зі схильністю до переживання заздрощів за різним типом (емоційним, когнітивним, поведінковим і контролью-регулятивним). Обґрунтована, що заздрощі можуть по-різному впливати на специфіку ворожості й агресивності особистості.

4. Емпірично доведено, що особистостям зі схильністю до переживання почуття заздрощів за *емоційним типом* властиві: підвищена ворожість (висока готовність виражати вербально або невербально негативні оцінки іншим людям, демонструючи неприязнь щодо них, що може виявлятися в необґрунтованій критиці суперників, іронії, сарказмі, чорному гуморі, зловтішанні та приниженні тих, хто має певні переваги в значущих сферах); підвищена агресія (готовність до агресивних дій, готовність

заподіяти як фізичну, матеріальну, так і моральну шкоду іншій особі, прагнення до соціального домінування, контролю за діями та переконаннями інших тощо). Агресія може виявлятися також у роздратуванні, гнівливості, неприязні, озлобленості, ненависті, спрямованій на конкретну, успішнішу в значущій сфері особу. За типами агресії цим особистостям властиві найвищий рівень вербальної агресії, схильність до роздратування, високий рівень фізичної агресії та загальної агресивності.

5. Встановлено, що особистостям зі схильністю до переживання почуття заздрощів за *когнітивним типом* властиві: найвища схильність до цинізму (жорстока байдужість, зневіра, скептицизм, знецінення загальнолюдських цінностей). Рівень ворожості в цих осіб вищий від середнього, але заздрощі в них будуть виявлятися швидше у вигляді прихованої ворожості, ніж у вигляді прямого конфлікту. Це може набувати форми ігнорування, пасивної байдужості, знецінення досягнень і замовчування найцінніших переваг суперника тощо. Заздрісно-ворожий цинізм може також виявлятися в несправедливому засудженні, надмірній критиці інших, відсутності вдячності та нездатності пробачати навіть незначні помилки інших. За типами агресії цим особистостям властиві: підозрілість, непряма агресія, почуття провини, образливість і загальна ворожість.

6. Емпірично доведено, що особистості зі схильністю до переживання заздрощів за *поведінковим типом* характеризується підвищеним рівнем ворожості та вищим від середнього рівнем цинізму й агресії. Це означає, що ворожі наміри та дії в них наявні, але вони виявляються не дуже агресивними або цинічними. Вони «проживають» свої заздрощі, дієво перетворюючи своє життя, пристосовуючи поведінку до соціальних реалій. Це виявляється в «копіюванні» значущих авторитетів і, можливо, бажанні бути тим, ким не є насправді, що може супроводжуватися спробами отримати бажані переваги в будь-який спосіб: інтригами, шахрайством, авантюрними діями тощо. За типами агресії цим особистостям властиві схильність до роздратування, підвищена схильність до фізичної агресії, загальної агресивності й ворожості.

7. Доведено, що особистостям зі схильністю до переживання заздрощів за *контрольно-регулятивним типом* властиві: найнижчий рівень ворожості, знижений цинізм, слабка образливість та агресія. Це характеризує їх як доброзичливих, чуйних і дружніх осіб, які не схильні до вираження негативних оцінок, заподіяння шкоди іншим людям, відкритої чи прихованої ворожості. Пояснити це можна тим, що такі особи усвідомлюють свої недоліки й переваги, тому вони достатньо терпимі до недоліків і переваг інших.

## REFERENCES

- Beskova, T.V. (2012). Metodika issledovaniia zavistlivosti lichnosti [Research methodology of personality envy yusch]. *Voprosy psikhologii, Psychology issues*, 2, 127-139 [in Russian].
- Buss, A.H. (1961). *The psychology of aggression*. N.Y.: Willey.
- Cheverikina, E.A., & Fatina, M.L. (2017). Agressivnost kak sostavliaiushchaia fenomenov psikhologicheskogo nasillia i psikhoterrorizma [Aggressiveness as a component of the phenomena of psychological violence and psychoterrorism]. *Tendentsii razvitiia nauki i obrazovaniia, Trends in the development of science and education: Proceedings of the 28<sup>th</sup> International Scientific and Practical Conference* (pp. 30-34). Minsk: ZNurnal. doi: 10.18411/lj-31-07-2017-11 [in Russian].
- Chviakin, V.A. (2014). Analiz agressivnykh svoystv lichnosti podrostka i ikh ispolzovanie v profilakticheskoy deiatelnosti politzii [Analysis of aggressive personality traits of a teenager and their use in preventive police activities]. *Politseyskaia i sledstvennaia deiatelnost, Police and investigative activities*, 2, 30-51. Retrieved from [https://nbpublish.com/library\\_read\\_article.php?id=13954](https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=13954). doi: 10.7256/2409-7810.2014.2.13954 [in Russian].
- Enikolopov, S.N. (2000). Vrazhdebnost i problema zdorovia cheloveka [Hostility and the problem of human health]. *Zhurnal nevrologii i psikhiiatrii im. Korsakova, Journal of Neurology and Psychiatry*, 7, 59-64 [in Russian].
- Fetiskin, N.P., Kozlov, V.V., & Manuylov, G.M. (2002). *Sotsialno-psikhologicheskaiia diagnostika razvitiia lichnosti i malykh grupp [Socio-psychological diagnostics of the development of personality and small groups]*. Moscow: In-t Psikhoterapii [in Russian].
- Iganski, P. (2012). Hate Crime: Taking Stock. Programmes for Offenders of Hate. *Challenge Hate Crime*, 7, 27. Retrieved from [http://eprints.lancs.ac.uk/65875/1/07\\_Programmes\\_for\\_Offenders\\_of\\_Hate.pdf](http://eprints.lancs.ac.uk/65875/1/07_Programmes_for_Offenders_of_Hate.pdf). doi: <https://doi.org/10.4135/9781526420114>.
- Kutter, P. (1998). *Liubov, nenavist, zavist, revnost. Psikhoanaliz strastey [Love, hate, envy, jealousy. Psychoanalysis of Passions]*. SPb.: B.S.K. [in Russian].
- Labunskaiia, V.A. (2005). Zavist, beznadezhnost i nadezhda kak sposoby preobrazovaniia bytiia subekta [Envy, hopelessness and hope as ways of transforming the subject's being. Personality and Being: Subjective Approach]. *Lichnost i bytie: subektnyy podkhod. Lichnost kak subekt bytiia: teoretiko-metodologicheskie osnovaniia analiza, Personality as a subject of being: theoretical and methodological foundations of analysis*. Krasnodar: Prosveshchenie - lug. doi: <https://doi.org/10.7256/2306-0174.2012.1.88> [in Russian].
- Muzdybaev, K.K. (1997). Psihologiia zavisti [The psychology of envy]. *Psihologicheskiiy zhurnal, Psychological journal*, 6(18), 3-12 [in Russian].
- Muzdybaev, K.K. (2002). Zavistlivost lichnosti [Personal envy]. *Psihologicheskiiy zhurnal, Psychological journal*, 6(23), 38-50 [in Russian].
- Sannikova, O.P. (1995). *Emotsionalnost v strukture lichnosti [Emotionality in the structure of personality]*. Odessa: Khors [in Russian].
- Sannikova, O.P., & Lisovenko, A.F. (2016). *Avtorske svidotstvo. Naukovo-metodychnyi tvir "Kompleks psikhodiagnostichnykh metodyk doslidzhennia zazdroshchiv osobystosti: "Metodyka "Sotshialni nastanovy osobystosti vidnosno zazdroshchiv"; "Protseura "Shkala samoostinky pokaznykiv zazdrisnosti"; "Test-opytuvalnyk "Dyferentsialna diahnostyka skhylnosti osobystosti do zazdroshchiv (DIZA)". No. 67445; zaiav. 29.06.2016; reiestrats. 26.08.2016 [Author's certificate. Scientific and methodical work "Complex of psychodiagnostic methods for the study of envy of the individual: Methodology "Social guidelines of the individual regarding envy"; "Procedure "Scale of self-assessment of envy"; "Test-questionnaire "Differential diagnosis of personality propensity to envy (DIZA)" No. 67445; application. 29.06.2016; registration 08.26.2016 [in Ukrainian]*.
- Semeniuk, L.M. (2003). *Psihologicheskie osobennosti agressivnogo povedeniia podrostkov i uslovia ego korrektsii [Psychological features of aggressive behavior in adolescents and conditions for its correction]*. Moscow: Flinta [in Russian].
- ZNmurov, V.A. (2010). *Bolshoy tolkovyy slovar po psikhiiatrii [Comprehensive Explanatory Dictionary of Psychiatry]*. Moscow: Dznangar [in Russian].

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бескова Т. В. Методика исследования завистливости личности. *Вопросы психологии*. 2012. № 2. С. 127–139.
- Buss A. H. *The psychology of aggression*. N.Y. : Willey, 1961.
- Чеверика Е. А., Фатина М. Л. Агрессивность как составляющая феноменов психологического насилия и психотерроризма. *Тенденции развития науки и образования : материалы XXVIII Междунар. науч.-практ. конф. (Минск, 31 июля 2017 г.)*. Минск : Журнал, 2017. Ч. 1 С. 30–34. doi: <https://doi.org/10.18411/lj-31-07-2017-11>.
- Чвякин В. А. Анализ агрессивных свойств личности подростка и их использование в профилактической деятельности полиции. *Полицейская и следственная деятельность*. 2014. № 2. С. 30–51. URL: [https://nbpublish.com/library\\_read\\_article.php?id=13954](https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=13954). doi: <https://doi.org/10.7256/2409-7810.2014.2.13954>.
- Ениколопов С. Н. Враждебность и проблема здоровья человека. *Журнал неврологии и психиатрии им. Корсакова*. 2000. № 7. С. 59–64.
- Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп : учеб. пособие. М. : Ин-т Психотерапии, 2002. С. 57–59.
- Iganski P. Hate Crime: Taking Stock. Programmes for Offenders of Hate. *Challenge Hate Crime*. 2012. No. 7. 27 p. URL: [http://eprints.lancs.ac.uk/65875/1/07\\_Programmes\\_for\\_Offenders\\_of\\_Hate.pdf](http://eprints.lancs.ac.uk/65875/1/07_Programmes_for_Offenders_of_Hate.pdf). doi: <https://doi.org/10.4135/9781526420114>.



- Куттер П. Любовь, ненависть, зависть, ревность. Психоанализ страстей. СПб. : Б.С.К., 1998. С. 74.
- Лабунская В. А. Зависть, безнадежность и надежда как способы преобразования бытия субъекта. *Личность и бытие: субъектный подход. Личность как субъект бытия: теоретико-методологические основания анализа*. Краснодар : Просвещение – Юг, 2005. С. 120–137. doi: <https://doi.org/10.7256/2306-0174.2012.1.88>.
- Муздыбаев К. К. Психология зависти. *Психологический журнал*. 1997. № 6. Т. 18. С. 3–12.
- Муздыбаев К. К. Завистливость личности. *Психологический журнал*. 2002. № 6. Т. 23. С. 38–50.
- Санникова О. П. Эмоциональность в структуре личности : монография. Одесса : Хорс, 1995. 364 с.
- Саннікова О. П., Лісовенко А. Ф. Авторське свідоцтво. Науково-методичний твір «Комплекс психодіагностичних методик дослідження заздрощів особистості: «Методика «Соціальні настанови особистості відносно заздрощів»; «Процедура «Шкала самооцінки показників заздрісності»; «Тест-опитувальник «Диференціальна діагностика схильності особистості до заздрощів (ДІЗА)» № 67445 ; заяв. 29.06.2016 ; реєстрац. 26.08.2016. 96 с.
- Семенюк Л. М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции : учеб. пособие. М. : Флинта, 2003. С. 26–32.
- Жмуров В. А. Большой толковый словарь по психиатрии : словарь. М. : Джангар, 2010. 864 с.

*Стаття надійшла до редколегії 04.02.2020*

**Lisovenko A.** – Ph.D in Psychology Sciences, Senior Lecturer of the Department of Sociology and Psychology of the National University «Odessa Law Academy», Odesa, Ukraine  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1794-270X>;

**Dolinska L.** – Ph.D in Pedagogy, Senior Lecturer of the Department of Sociology and Psychology of the National University «Odessa Law Academy»; Teacher of the High Category of the Odessa College of Computer Technology of the Odessa State Environmental University, Odesa, Ukraine  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8763-1977>

## The Specifics of Hostility and Aggression of Persons Prone to Experiencing Envy of Various Types

*Aggressive human behavior, including unlawful, is characterized by a complex psychological process, in which all components of personality are involved. Research interest specifies the need for a deeper understanding of envy as a hypothetically possible motive for aggressive crimes. The **purpose** of the study is to analyze the relationship between the indicators of envy and indicators of aggression and hostility of the individual and to identify typical types of aggression among people prone to experience envy of different types. **Methodology** - a set of research methods, used in the research, includes the following: theoretical (analysis, synthesis, comparison, generalization and interpretation of literature sources and theoretical approaches to the particular issues); empirical methods (observation, survey, testing); mathematical and statistical methods. To process empirical data, the method of quantitative (correlation analysis, comparison of average values by Student's t-test, using computer program for statistical data processing SPSS 17.0 for Windows) and qualitative analysis (method «aces» and «profiles») are applied as well. The methodical support of psychodiagnostic research was carried out with the help of the following methods: 1. Original test-questionnaire «Differential diagnosis of personality propensity to envy» (DIZA) and questionnaire «Social guidelines of the individual relative to envy» (elaborated by O. P. Sannikova, A. F. Lisovenko); 2. «Methods of diagnosis of hostility» (after the scale of Cook – Medley); 3. «Buss-Durkee Hostility Inventor» (BDHI). **Scientific novelty**: in the scientific research we: 1) clarified the meaning of the concepts «envy», «aggression», «hostility» and proposed an author's definition of «envy»; 2) theoretically substantiated and empirically confirmed the relationship of indicators of envy with markers of aggression and hostility of the individual; 3) empirically revealed distinctive types of aggression among individuals, prone to experiencing envy of different types. **Conclusions**: Envy (tendency to experiencing feelings of envy) according to the author's position is defined as a complex multilevel property of personality, which is manifested in constant comparison with others (or imaginary «standard») not in their favor, in the subjective sense of self-esteem, passionate desire to take advantage of the object of comparison when it is impossible to obtain or acquire the desired, accompanied by specific manifestations (emotional, cognitive, behavioral, control-regulatory, motivational, constitutive, etc.). Significant correlations of the positive sign between the indicators of envy and almost all the indicators of hostility and aggression were obtained. The profiles of hostility and aggression in groups of subjects with different types of envy experience were analyzed, on the basis of which «psychological portraits» of individuals with a tendency to experience envy of different types (emotional, cognitive, behavioral and control-regulatory) were provided. It is proved that envy can affect the specifics of hostility and aggression of the individual in different ways. A perspective direction of the research includes studying of the level and envy specifics among individuals, convicted of crimes with an aggressive focus.*

**Keywords:** envy; tendency to envy; hostility; aggression; cynicism; negativism; personality; individual psychological characteristics.